

Yehuda Bacon, izraelský malíř z Moravské Ostravy

Narodil jsem se v Moravské Ostravě v červenci 1929 jako Jiří Bakon. Tatínek byl majitelem malé továrničky na kožené zboží a měl jsem ještě dvě sestry, jednu o tři a jednu o pět let starší. Dodržovali jsme židovské tradice: v pátek večer jsme chodili do synagogy, vařili jsme košer, byli jsme přívrženci sionismu a já chodil do židovské obecné školy s češtinou jako vyučovacím jazykem, který se po německé okupaci Československé republiky změnil na němčinu. Ale taky jsme se tam učili moderní hebrejštině. Jako všichni Židé jsme se pak museli postupně podřizovat různým nacistickým zákazům, příkazům a nařízením, které nás omezovaly a utlačovaly. Transporty začaly v Ostravě poměrně pozdě. K prvnímu pokusu o likvidaci Židů tam totiž došlo už v roce 1939. Tamní židovští muži, myslím že od dvaceti do padesáti let, byli posláni do Niska v Polsku a měli tam vybudovat pracovní tábor. Někteří už odjeli, předtím však měli prodělat nějaké školení. Můj otec byl náhodou právě nemocný, a tak z toho vyvázl. Později se ukázalo, že na ten „projekt“, za kterým byl prý sám Eichmann, nejsou peníze, a celý záměr vysídlit tímto způsobem Židy z Ostravska zkrachoval (viz též *Polda aneb půl století života v kibucu*, pozn. autora). Z Ostravy odjely do Terezína čtyři transporty pak až na podzim 1942. Ten náš měl označení Bl a moje číslo bylo 214. K našemu odjezdu došlo krátce po mých třináctých narozeninách a po mém „bar micvá“ a to číslo si přesně pamatuji i proto, že jsem si tehdy, jako mnozí v tom romantickém věku, začal psát deník a nazval ho hrdě a vzletně „Já Bl - 214“. Bohužel se nezachoval. Vzal jsem si ho totiž spolu se svými kresbami z Terezína do Osvětimi a tam nám všechno sebrali. Jen několik kreseb zůstalo v Terezíně a ty jsou snad dnes v terezínském muzeu, jednou mi jeho ředitel řekl, že je tam někde viděl, ale zatím je ještě nenašli, jsou asi někde založeny v archivu.

V Terezíně nás s otcem ubytovali na půdě Magdeburských kasáren. Důležité pro mě bylo, že jsem tam objevil strýčka, který přišel jedním z vůbec prvních transportů z Brna a bydlel v téže budově. Jako kantor čili zástupce rabína měl výjimečné postavení, což pro nás znamenalo protekci. A druhým takovým naším přímluvcem byl Arje, syn tehdejšího „judenältestra“ Jakuba Edelsteina: to byl můj kamarád ještě z roku 1939. Jeho prostřednictvím jsem získal spojení na sionisty, kteří v Terezíně organizovali mládež a starali se o ni, jako byl Fredy Hirsch, Gonda Redlich a jiní. A tak jsem se brzo mohl přestěhovat z půdy Magdeburských kasáren do dětského útulku L 417, kde jsem bydlel v různých třídách, než jsem na delší dobu zakotvil v domově číslo 5. Tam jsem zůstal do konce roku 1943.

V prosinci nás zařadili do transportu na východ - do Osvětimi. Byl to druhý ze tří terezínských transportů, které umístili do toho tak zvaného „familienlágru“, rodinného tábora v Osvětimi-Birkenau, kde zůstávaly rodiny pohromadě, a já jsem se tam hned dostal na dětský blok 31, kde byly trochu lepší podmínky a jídlo než na normálních blocích. Pokud se divíš, že jsem vzdor té protekci musel do transportu, tak to bylo tak, že nás, naši rodinu, chránil sám předseda židovské rady starších Edelstein, ten však šel za trest právě tím naším transportem, protože se při velkém sčítání všech vězňů v bohušovické kotlině zjistilo, že v Terezíně je asi o padesát lidí míň, než být mělo, a esesáci to kladli za vinu jemu. V Osvětimi ho, celou jeho rodinu i s jeho synem Arjem - který byl o dva roky mladší než já - a ještě nějaké další bývalé terezínské funkcionáře, celkem asi deset lidí, později zastřelili. Řekl mi to jeden příslušník zvláštního komanda, který byl při tom. Takové exekuce jednotlivců se v Osvětimi normálně nekonalý, tam se „jen“ plynovaly celé transporty nebo části transportů, tohle byl ale rozkaz přímo z Berlína. Birkenau - česky Březinky - byl velice speciální koncentrační tábor. Jeho obyvatelé měli stanovené tak zvané Son-

derbehandlung čili „zvláštní zacházení“ - po šesti měsících pobytu měli být zahubeni, a když v Osvětimi, tak jak jinak než plynem. U transportu z Terezína ze září 1943 se to uskutečnilo: ten byl celý - kromě nemocných, protože se předstíralo, že půjde na práci, a jednobuněčných dvojčat, na nichž prováděl SS-lékař dr. Mengele experimenty - poslán do plynu a my jsme měli přijít na řadu v červnu 1944. Ale politika se naštěstí změnila, německý wehrmacht požadoval lidi na práci do zbrojních továren a neuskutečnilo se to. Došlo však k něčemu jinému: celý B II b, jak se ten tábor oficiálně jmenoval, se rozpouštěl. Probíhaly selekce, kdo byl práce schopný, toho poslali do nějakého pracovního tábora, všichni ostatní, vyhublí a podvyživení, staří lidé a matky s dětmi skončili v plynové komoře. Takový osud stihl i mého otce. Maminka s mou nejstarší sestrou naopak selekcí prošly, poslali je na práci, ale i tak zahynuly: v táboře ve Stutthofu dostaly skvrnitý tyfus a tři týdny před osvobozením vysílením zemřely, což jsem se dověděl až někdy v padesátých letech od jedné jejich spoluvězeňkyně.

V tom krátkém mezidobí, kdy se připravovala likvidace těch, kteří v rodinném táboře zůstali, došlo náhle k ještě jedné mimořádné selekci, při které vybrali kolem devadesáti chlapců mezi dvanácti a šestnácti lety a poslali je do mužského tábora. Já byl mezi nimi. O tom, proč se to stalo a proč nás nechali naživu, jsou různé teorie. Jedna říká, že nás potřebovali, aby nás vyměnili za nějaké zboží či dostali za nás peníze, druhá, že nás chtěli použít jako doklad, že ještě existují židovské děti, jako jsme my. Německé ministerstvo zahraničí prý tehdy usilovalo o separátní mír s Američany, zaměřený proti Sovětskému svazu, ale Němci věděli, že budou-li něčeho takového chtít dosáhnout, budou muset předložit nějaký důkaz, že to s Židy není tak zlé, jak si svět myslí. Tomu ostatně měl sloužit celý Terezín i rodinný tábor v Březinkách-Osvětimi. Mezitím však už Terezín navštívila komise mezinárodního Červeného kříže a uvěřila tomu, co jí nacisté předvedli jako

„město, které Hitler daroval Židům“. Už tedy nebylo nutné ji vozit do Birkenau a rodinný tábor se mohl zlikvidovat. Ale samozřejmě, proč se co tehdy stalo a dělo, kdo a co tehdy nařídil a proč, se do posledního detailu přesně neví a asi už ani zjistit nedá. V každém případě těch devadesát dětí, které zůstaly naživu, mělo naději přežít, protože se většinou znaly z Terezína, kde získaly dobrou průpravu a kolektivní výchovu, vedoucí k tomu, nestat se jenom egoistickými živočichy, ale zůstat lidmi, kteří si dovedou vzájemně pomáhat. Vytvořili jsme něco jako komunu, a když se někdo z nás dostal do nesnází, tak jsme mu pomohli. Pamatuji se na kamaráda, který onemocněl a měl vysokou horečku. Za denní porci chleba bylo možno v lágru vyměnit či „koupit“ aspirin nebo nějaký jiný podobný lék a my jsme mu ho sehnali. V té době a v tamních krutých podmínkách docházelo k takové přátelské pomoci jen zcela výjimečně, ale v našem okruhu ano. Kromě toho několik našinců mělo nějakou funkci, která jim skýtala různé výhody. Míša pracoval například u šatů a u bot, ve skladišti, které se nazývalo „kleiderkammer“, a mohl nám obstarat lepší boty a šaty, což se ukázalo, když nás potom vyhnali z Osvětimi na pochody smrti, jako předpoklad, abychom v zimě, ve sněhu a plískanicích za krátký čas nezahynuli. V hrozných dřevácích, do kterých byli normální vězňové obuti, se skoro nedalo nic ujít. Někteří z nás byli tak zvaní „läufři“, v doslovném překladu „běžci“. Ti vyřizovali pro své pány, kápa, „blockältestry“ a ojediněle i esesáky různé pochůzky, občas se mohli dostat i do jiného tábora a dovídali se různé věci, které byly pro tamní život velmi důležité, a využívali toho pro sebe i pro druhé.

Byli jsme ubytováni v tak zvaném lágru D, což byl tábor pro muže, kde bydleli i vězeňští funkcionáři z celého Birkenau, a proto tam byly i trochu lepší podmínky než jinde. Dali nás do baráku příslušníků „strafkommanda“, trestného oddílu - proč, to jsme nevěděli - snad kvůli „izolaci“, byla to taková de facto karanténa.

My jsme s nimi sice nechodili do práce, ale byli pro nás vítaným zdrojem informací. A vedle nás byly dva bloky tak zvaného „sonderkommanda“, což byli vězňové, kteří pracovali v krematoriu, při vyklízení plynových komor, při vyprazdňování vagonů, kterými přijely nové transporty, při třídění obsahu zavazadel atd. K těm bylo přísně zakázáno chodit a vůbec s nimi i jen mluvit, ale to jsme my navzdory nebezpečí, které z toho plynulo, kdyby nás někdo viděl, porušovali (viz také *Splněný slib Sinaje Wolfiho Adlera*, pozn. autora). Měli jsme tam své známé, se kterými jsme se stýkali, a tak jsme se také dověděli o plynových komorách, o tom, jak probíhají selekce maďarských transportů, které tehdy do Osvětimi přijížděly a vesměs končily v plynu, a další věci. Dvě konkrétní informace, které jsem tam dostal, jsem dodnes nezapomněl, protože se týkaly mě osobně. V Terezíně jsme si v domově číslo 5 na L 417 pořídili modré čapky s vyšitou vlaštovkou jako symbolem svobody. Jednou mi jeden z těch „sonderkomandáků“, se kterým jsem se spřátelil, takovou čepičku z krematoria přinesl a tím jsem se dověděl, že některý z našich kluků z „Pětky“ přišel z Terezína a skončil v plynové komoře - nikdo jiný tu čepičku prostě mít nemohl. Nebo jindy, což je zcela neuvěřitelné, ale přesto se to stalo, jsem dostal od jednoho známého z toho komanda svou vlastní fotografii, kterou našel v kremační peci, určené výhradně k pálení dokumentů. Nabral ji na lopatu, náhodou si jí všiml, a protože mě dobře znal, přinesl mi ji. Byla to fotka, kterou z celého příbuzenstva měl jen ten můj strýček kantor, jehož prostřednictvím jsme měli protekci v Terezíně - a tak jsem zjistil, že už taky pravděpodobně nežije. Já sám jsem se dokonce jednou dostal i do plynové komory. Pracoval jsem totiž v tak zvaném „rollwagenkommandu“, které na dřevěných vozech rozváželo po táborech příkrývky, prádlo, dřevo a jiné věci. Jednou, byla hrozná zima, jsme jeli do krematoria pro dřevo a jeden příslušník komanda, které tam pracovalo, nám řekl: „Kluci, běžte se na chvílku ohřát do plynové komory, je zrovna

prázdná.“ A tak jsme ji viděli na vlastní oči. Chvilku jsem s lidmi toho komanda pak měl možnost ještě mluvit a požádal je, aby mi o tom, co se tam dělá a jak to všechno probíhá, vyprávěli, že to jednou, až zase budu doma, sepíšu. Ale oni se jen smáli a řekli: „Tobě asi přeskočilo. Odtud se nedostane nikdo.“

Postupem času se tábor začínal vyliďňovat, transporty odcházely na práci nebo je likvidovali - detailní vyprávění o tom by zabralo mnoho času. 18. ledna 1945, kdy se už po sovětské ofenzívě v Horním Slezsku blížila fronta, Němci rozhodli, že se bude evakuovat. Museli jsme nastoupit a vypochoďovat. Naše skupina mladých se snažila držet pohromadě, ale bylo to velice obtížné, někteří se nám ztratili. Došli jsme až do asi sedmdesát kilometrů vzdáleného Blechhammeru, což byl jeden z pobočných osvětimských táborů, a zůstali tam několik dní, než nás naložili na vagony, které nás dopravily do Mauthausenu. Jeli jsme přes Ostravu, mé rodiště, kde jsme dostali trochu jídla a pití, a cestou prodělali několik náletů. Měli jsme štěstí, nebyly to otevřené vagony na uhlí, ale uzavřené dobytčáky, takže v nich nebyla přílišná zima, zato však po několika dnech jízdy strašlivý zápach. V Mauthausenu jsme vystoupili a šli pěšky nahoru do tábora, kde někteří z nás zůstali skoro až do osvobození. Byly tam hrozné hygienické podmínky, vši a velký hlad.

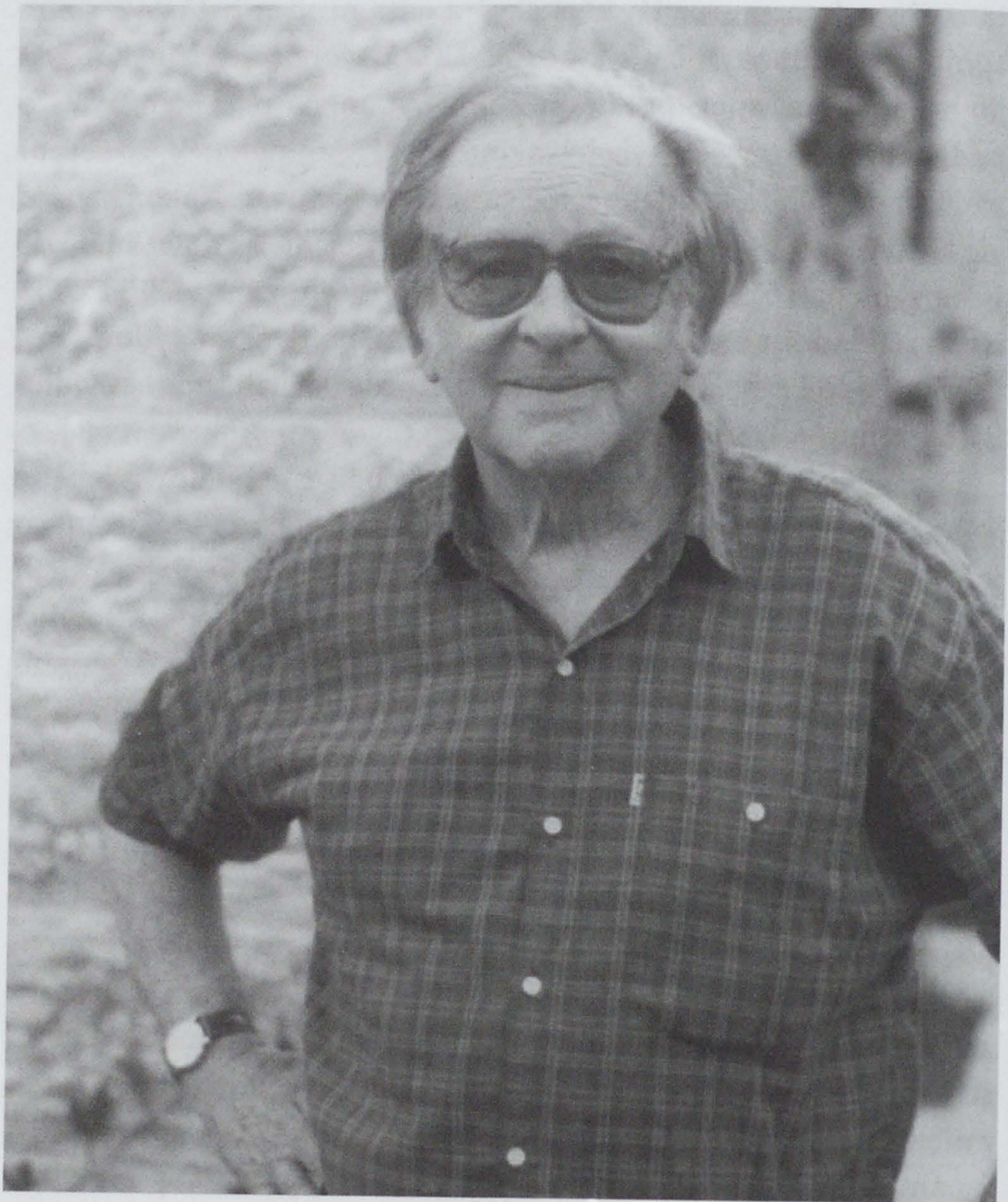
Osvobozen jsem byl Američany 5. května 1945 v pobočném mauthausenském táboře Gunskirchen. A hned potom jsem dostal tyfus. Ve velmi zuboženém stavu nás našel nějaký americký voják, náhodou Žid, a přesto, že to bylo zakázané, protože jsme byli zavšivení a měli jsme být vlastně v izolaci, nás - byli jsme dva, ještě s mým kamarádem Wolfim - odvezl do normální civilní německé nemocnice, kde jsme ten tyfus dokázali přežít. Ti, co nás osvobozovali, s něčím takovým, jako jsou epidemie a na smrt vyčerpaní a vyhladovělí vězňové, totiž nepočítali. Tak například vím, že někteří nemocní tyfem byli prostě venku na ulici a přijeli třeba Rusové, mysleli to dobře a dali jim kvalitní jídlo, které se však pro ně po

těch letech hladu vůbec nehodilo, a ještě po osvobození na to umřeli.

Když jsme se trochu zotavili, vydali jsme se na cestu: ve své dětské fantazii jsme si představovali, že nejlepší bude vypravit se do Švýcarska, kde navážeme spojení s Červeným křížem, který je tam přece doma a „rozdává balíčky“, a odtamtud se jistě dokážeme spojit i s příbuznými v cizině. Většina osvobozených vězňů šla jiným směrem, zpět, odkud přišli, to znamená na Linec, Wels a pod. Tahle města však byla bývalými vězni přeplněna, často si tam s nimi nevěděli rady a toho jsme se chtěli vyvarovat. Nakonec nám ale to Švýcarsko stejně nevyšlo a doplahočili jsme se do Vídně, kde jsme vyhledali československou ambasádu. Tam nám sdělili, že existují nákladní auta, která jezdí jednou nebo dvakrát týdně s repatrianty do Prahy. Nezbyvalo než čekat, ale dočkali jsme se a odjeli do Prahy.

Dorazili jsme brzo ráno, kolem páté nebo šesté hodiny. Wolfi se v Praze vyznal, narodil se tam, já byl z Ostravy a nevěděl jsem, co kde je. Pod jeho vedením jsme se vydali na židovskou obec a čekali před domem, než začnou úřadovat. Když se nějakí její pracovníci objevili, dověděli jsme se, že se právě vrátili z Terezína a že nám zatím v ničem nemohou pomoci, že mladí lidé či děti v našem věku se zatím moc nevracejí, ale že vědí o jednom člověku, který by se o nás mohl postarat. Ten muž někam zatelefonoval a my jsme zase čekali. Netrvalo dlouho, před domem se objevilo malé auto, my nasedli a jeli - do Milíčova domu. Byli jsme tak vyčerpaní, že jsme po cestě oba usnuli. A odtamtud nás dopravili myslím do Kamenice a potom na Štířín, už se přesně nepamatuji. Zde jsme se pomalu začali zotavovat tělesně i duševně. Pro všechny, kteří měli za sebou tu hroznou dobu, to bylo proto tak důležité a proto si na to tak mnozí dodnes pamatují, že to bylo po dlouhé době poprvé, co k nám měl někdo lidský vztah, byl na nás hodný a vlídný. Hned po válce jsme nikomu příliš nevěřili a o nějaké práci jsme nechtěli ani

slyšet. Jako děti jsme se naučili, že když vydám příliš mnoho energie, že to není dobré, že mě to oslabí a já jí nebudu mít dost, až ji budu opravdu nutně potřebovat. Takže naším heslem bylo: co nejméně vydávat své síly. Když jsme se později setkali s kamarády, kteří s námi na Štiříně nebyli, tak jsme se dověděli, jaké oni měli

Yehuda Bacon

problémy: nechat se registrovat, shánět potravinové lístky, podpory, bydlení - toho všeho jsme byli my v ozdravovnách ušetřeni. O nic takového jsme se nemuseli starat. Skoro každou neděli přišel Přemysl Pitter mezi nás, něco nám vyprávěl a pořádaly se besídky, kde jsme zpívali, hráli, recitovali, což nám pomáhalo se zotavit a připravit se na normální život. Byly tam i jiné děti, z Maďarska, Polska, Zakarpatské Ukrajiny, které se z různých důvodů nechtěly nebo nemohly vrátit domů: nemělo by se zapomenout, že v jejich původních domovech docházelo tehdy k různým „malým“ pogromům, když se tam totiž Židé vraceli a chtěli dostat zpět svůj majetek, kterého se tamní obyvatelé zmocnili. Na Pittrových zámcích jsme měli všichni možnost užít si trochu klidného života, o což se svědomitě staral celý tým vychovatelů, opatrovníků a lékařů. Když je člověk mladý, tak se mu takové dojmy hluboce vštípí do paměti.

Já jsem tam dostal také svou první výchovu k umění. Mezi Pittrovými pomocníky byl i dr. H. G. Adler, později světoznámý historik, který se dlouhá léta věnoval výzkumu židovského pronásledování, se kterým jsem se jako s vězněm seznámil už v Gunskirchenu. Ten ve mně objevil výtvarné nadání a poslal mě do Prahy k Willimu Nowakovi, což byl tehdy jeden z dobrých malířů, Němec, ale antifašista, který mi dal první lekce v malířství. K tomu jsem pravidelně jezdil na hodiny. Do dějin umění mě na Štíříně zase zasvěcoval lékař dr. Emil Vogl, už od první republiky Adlerův přítel, který se staral na všech zámcích o vězněním narušené zdraví všech chovanců. Byl jedním z mála lidí, kteří přežili ghetto v Lodži. Protože jsem měl malířské ambice, myslel jsem si, že svou výuku zahájí malířstvím, ale on začal vykládat o hudbě, pak následovala architektura, sochařství a teprve naposled přišlo na řadu malování. Dneska to chápu, ale tehdy mi to připadalo podivné. Chtěl mi předvést celou škálu uměleckých druhů a jejich souvislosti. Byl velkým znalcem umění, zejména

hudby: sám hrál na loutnu, napsal o ní dokonce knížku a později publikoval i různé stati o hudbě. Patřil k těm židovským lékařům nebo i advokátům staré generace, kteří často nebyli jen lékaři či právníci, ale široce vzdělaní lidé a znalci různých oborů.

Na Štiříně jsem zůstal asi tři čtvrtě roku a dokonce jsem tam chodil několik měsíců i do místní školy. Už brzo po válce jsem se rozhodl, že odjedu do Palestiny, kde žila od devětatřicátého roku moje starší sestra Rella, a požádal si o vystěhování a o povolení u britské mandátní vlády. Obdržel jsem je v březnu 1946 a směl se tedy přistěhovat legálně. Vyhověli mi nejen proto, že jsem tam měl sestru. Pro Československou republiku tehdy existovala i jakási přistěhovalecká kvóta pro děti a mladistvé v mém věku a v téhle kategorii ani tolik zájemců o vystěhování do Palestiny nebylo.

Na cestu jsem dostal různé doporučující dopisy, například od Přemysla Pittra, Williho Nowaka a H. G. Adlera, adresované různým institucím, ale třeba i takovým významným osobnostem, jako byli Max Brod a Hugo Bergmann - a ti mi pak pomohli, abych získal stipendium na Bezalel School, akademii výtvarných umění v Jeruzalémě, ústavu s velkou tradicí, starším dokonce než sama izraelská univerzita. V té době se v Palestině a pak i v Izraeli počítalo s tím, že židovská mládež z celého světa bude přicházet především do kibuců a pracovat výhradně jen v zemědělství. V mém ročníku byli jenom čtyři lidé, kteří dostali podporu, aby mohli studovat na vysokých školách: jeden matematik, jeden muzikant a dva malíři - a jedním z nich jsem byl já. Stipendium znamenalo nic víc, než že jsme nemuseli platit školní poplatky, žádné jiné výhody nepřinášelo. Moje materiální situace byla tehdy velice obtížná. Sestra Rella, která žila v jednom kibucu, mi sehnala jednoduché bydlení, nějaké oblečení jsem dostal od organizace pro přistěhovalce, na oběd jsem chodil do dětské školky, kde se sedělo na malých židličkách, což mi obstaral jeden vzdálený příbuzný. Nicméně jsem si říkal: když jsem přežil Osvětim, mám už diplom

jako umělec v hladovění, a když budu žít skromně, tak to dokážu. Tvrdím-li, že jsem žil skromně, spíš ještě přeháním, byl jsem chudý jako kostelní myš. Ale chtěl jsem se učit, poznávat věci, vidět věci, chtěl jsem se stát malířem - nic jiného mě nezajímalo. Hodně mi pomohlo, co mi říkal na Štiříně Emil Vogl: když chceš něco dokázat, musíš se na to soustředit a nezabývat se jinými věcmi. Věděl jsem sice vždycky, co se děje ve světě a v politice, ale různé politické směry a spory jsem záměrně nesledoval a dělal jen to, co jsem pro cestu, kterou jsem si zvolil, považoval za nutné. Měl jsem to štěstí, že jsem se v Izraeli spřátelil s úžasnými lidmi jako byli Hugo Bergmann a Martin Buber, kteří byli duchovními druhy Přemysla Pittra, věděli o něm a také se s ním snad i osobně znali. Hugo Bergmann, který byl skoro jako můj nevlastní otec, ve svých životopisných *Tagebücher* píše o svém setkání s Přemyslem Pittrem a já, když Pitter navštívil Izrael, jsem ho k němu zavedl.

Na Bezalelu jsem studoval pět let, pak jsem zde začal jako mladý absolvent vyučovat a brzo potom jsem měl příležitost navštívit jižní Afriku, kde mi v Johannesburgu uspořádali mou první zahraniční výstavu. Tři roky jsem měl možnost studovat v Anglii, jeden rok v Paříži a mnohem později ještě dva roky v New Yorku. Pak jsem víc než třicet let vyučoval kresbu a grafiku na Bezalel School. A mezitím jsem vystavoval na mnoha místech všude ve světě: v Africe, po celé Skandinávii, v Jugoslávii grafiku, v Britském muzeu mají ode mne hodně věcí, ve Vídni, v Princetonu a v Berkeley v Americe, často v Německu. Dokud je člověk mladý, tak si myslí, že když z něho bude umělec, bude mít vyhráno a bude to něco ohromného, ale když jím pak je, vidí, co je to doopravdy, jaká dřina a jak hrozný život. Ale... nevyměnil bych to za nic jiného. A byl jsem rád, že jsem mohl trochu působit v Izraeli i jako pedagog.

V mém životě pochopitelně hrálo velkou roli umění a náš osud. To byla základní otázka, jak naložit s naším osudem, jaká z toho

vyplývá povinnost, k čemu to člověka zavazuje. Myslím, že každý, kdo o tom problému přemýšlí, si musí dát nějakou odpověď. Umělec ji dává částečně svou prací nebo výchovou druhých a já jsem se vždycky sám sebe ptal, co já mám a mohu ještě dělat. Víím, že nemám žádné jiné velké talenty, ale něco jsme se, já doufám, prostřednictvím toho našeho osudu naučili. A tak jsem si řekl, že to nejdůležitější je působit pozitivně a že snad právě to může dát životu smysl navzdory všemu, co se nám stalo. My vííme, že to, čeho jsme měli nejvíce zapotřebí, alespoň já to tak cítím, byla lidská láska, a tu jsme neměli. Viděli jsme kolem sebe naopak jenom nenávist a smrt atd. Myslím, že pokud možno, měli bychom tedy každý na svůj způsob působit jako dárci lásky. Jako vychovatelé, jako malíři a - jako lidé, což je vůbec to nejtěžší. Stalo se mi, že mi řekl student, že jsem dobrý učitel, a já mu povídám: „Milý chlapče, být pár hodin denně dobrý učitel, to je lehké, ale být dvacet čtyři hodiny dobrý člověk, to je skoro vyloučené, ale musíme se o to snažit.“ Myslím, že to, co jsem se v tomhle smyslu naučil od Přemysla Pittra, Olgy Fierzové, která se vždycky držela trochu v pozadí, od Güntera Adlera, od Martina Bubera a hlavně od Hugo Bergmanna, mně velice pomohlo. Každé setkání s nimi dokázalo člověka povzbudit, protože v nich viděl v období plném negace, pesimismu a nevíry živé příklady dobroty, dobrých činů, které přinášejí ovoce, a víry, že tenhle životní postoj funguje. Kdo se s nimi setkal, nedokázal na to zapomenout. Přemysla Pittra jsem navštívil, když působil v uprchlickém táboře Valka u Norimberka, dvakrát jsem se s ním sešel v Londýně, když tam byl na nějaké dovolené, a samozřejmě jsme se viděli i tady, když byl v Izraeli na návštěvě. Za Olgou jsem byl ve Švýcarsku až po Pittrově smrti. A všechna tahle setkání byla pro mě vždycky velikou životní posilou.

Co se týče německých dětí na zámcích, protože jsem tam byl dlouho a znal se dobře s dr. Adlerem, tak jsem měl brzo možnost se

s nimi setkal a hovořit s nimi. Už nevím, kde přesně bydlely, někde blízko nás, a Adler, který mluvil výborně německy, měl pochopitelně co dělat s jejich německým personálem, s Němkami, které tam Přemysl Pitter přijal, aby se o ně staraly. Adler mě k těm dětem zavedl. Bylo to vůbec poprvé, co my, židovské děti, které jsme se vrátili z koncentráku, jsme viděly děti a mladé lidi, kteří třeba - nebo určitě - byli příslušníky té nechvalně známé Hitlerovy mládeže - „Hitlerjugend“. Pitter s nimi hovořil a besedoval jako s námi a snažil se jim dávat lásku a navracet jim víru v život stejně jako nám. Pro něho byly děti jako děti a i to byl pro nás příklad, i když nebylo snadné jej přijmout a hned mu porozumět. Zpočátku mě to dost zneklidňovalo. Vzpomínal jsem na naše dětské rozhovory v lágrech, kdy jsme fantazírovali o tom, co uděláme s Němci, pokud se z toho dostaneme. Říkali jsme: postavíme kolem nich vysokou zeď a nikoho z nich nepustíme ven a nikoho dovnitř, ať tam zajdou hlady. Vlivem Adlera a Pittra jsem o tom začal přemýšlet jinak. Navíc je zajímavé, že my, židovské děti, jsme vlastně vůči těm německým dětem po válce žádnou hlubokou nenávist necítily, žily jsme s nimi v podstatě v míru, narozdíl od českého okolí zámků či českých nacionalistů, kterým se nelíbilo, že jim Pitter dává stejné jídlo a poskytuje stejnou péči jako nám, a docházelo tam k různým třenicím. Ale na to se už určitě zapomnělo.

K mému životopisu musím ještě dodat, že jsem byl dvakrát ženat: poprvé jsem se oženil ve třiceti třech letech, podruhé ve čtyřiceti. Z prvního manželství mám dceru, kterou vychovávala má první žena v Londýně, z druhého dva syny, kteří se oba narodili s vážnými zdravotními problémy, takže jsme se jim s mou druhou manželkou, která pochází ze Spojených států amerických a vyučuje literaturu na jeruzalémské univerzitě, museli a dodnes musíme hodně věnovat.